

Τα ερμηνευτικά σχήματα της ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας*

Στη μνήμη του Γιώργου Αναστασιάδη που μου μετέδωσε την αγάπη του στη Συνταγματική Ιστορία

Η Συνταγματική Ιστορία αποτελεί ένα μετεωριζόμενο επιστημονικό πεδίο. Η δύσκολη, σύμφωνα με μια χαρακτηριστική έκφραση του Νίκου Αλιβιζάτου, αυτοεπιβεβαίωσή της ανάμεσα στον νομικό δογματισμό και την πολιτική ιστορία, παραμένει στοιχείο της υπαρξιακής της ταυτότητας. Ωστόσο, η μελέτη της εξέλιξης, της οργάνωσης και της άσκησης της κρατικής εξουσίας, όπως αυτή αποκρυσταλλώθηκε στους συνταγματικούς θεσμούς, έχει πλέον σε μεγάλο βαθμό κατοχυρωθεί ως αυτοτελές γνωστικό αντικείμενο. Το παρόν άρθρο προσπαθεί να περιγράψει σε αδρές γραμμές τα ερμηνευτικά σχήματα της ελληνικής Συνταγματικής Ιστορίας, που φέρουν ανεξίτηλα τη σφραγίδα της εποχής στην οποία αρθρώθηκαν.

Οι αφετηρίες

Η θέση της συνταγματικής ιστορίας κατά την πρώτη εκατονταετία του ελληνικού κράτους ήταν στα εισαγωγικά κεφάλαια των εγχειριδίων του Συνταγματικού Δικαίου. Η σημασία τους δεν ήταν αμελητέα. Το έργο του Ιωάννη Αραβαντινού περιέχει λεπτομερέστατες αναφορές των γεγονότων, με εξαντλητική μνεία ονομάτων, ημερομηνιών και αριθμών, καθώς και μακροσκελείς συγκριτικές αναφορές, έχει όμως σε μεγάλο βαθμό περιγραφικό χαρακτήρα. Σε παρόμοιο μήκος κύματος κινείται και ο ΝΝ Σαρίπολος, ο οποίος παρουσιάζει τις μεταβολές των πολιτευμάτων κυρίως ως ακολουθία γεγονότων, η κατάληξη των οποίων ήταν το εκάστοτε ισχύον συνταγματικό πλαίσιο. Δεν ήταν τυχαίο. Ο νομικός θετικισμός διεκδικούσε τη στεγανοποίηση της νομικής επιστήμης από τα συγγενή επιστημονικά πεδία και ως εκ τούτου δεν ευνοούσε την επικοινωνία της με την Ιστορία.

Η πρώτη αμφισβήτηση αυτής της θεώρησης προήλθε από τον Αλέξανδρο Σβώλο, ο οποίος όχι μόνο ενέταξε τη συνταγματική ιστορία στην εν γένει πολιτική ιστορία αλλά και την συνέδεσε, μέσω της περίφημης κοινωνιολογικής μεθόδου του, με την «ακριβή απεικόνισιν της κοινωνικής εξέλιξεως, από την οποίαν προσδιορίζεται κατά βάσιν και το πολίτευμα». Το ερμηνευτικό σχήμα του κορυφαίου έλληνα συνταματολόγου του

μεσοπολέμου δίνει έμφαση στον αγώνα ανάμεσα στις δημοκρατικές και φιλελεύθερες αντιλήψεις του ελληνικού λαού και τις απολυταρχικές τάσεις που εκφράζονταν μέσα από το θεσμό της μοναρχίας. Έτσι, τα επαναστατικά Συντάγματα και οι εξεγέρσεις του 1843 και του 1862 θεωρούνται ως στιγμές αυτής της πάλης, η οποία με τη σειρά της συμπίπτει με τις απαρχές «της δημιουργίας αστικού οικονομικού πολιτισμού». Η σταδιακή αστικοποίηση της ελληνικής κοινωνίας κατά τον 20^ο αιώνα αποτελεί, κατά τον Σβώλο, το υπόβαθρο της κατάλυσης της μοναρχίας το 1923, αφού η ισχυροποίηση της αστικής τάξης και η ανάπτυξη της εργατικής τάξης στέρησαν τη μοναρχία από τα κοινωνικά της ερείσματα. Το σχήμα του θεμελιώνεται αφενός στη σημασία των κοινωνικοοικονομικών παραγόντων για τη διαμόρφωση του «υπαρκτού» συνταγματισμού κάθε εποχής και αφετέρου σε μια βαθιά πίστη στην εξελικτική πορεία της ιστορίας προς την πρόοδο και της δημοκρατίας προς τον εμπλουτισμό της με κοινωνικό περιεχόμενο.

Η μετεμφυλιακή οπισθοδρόμηση

Στα χρόνια της «εθνοφοροσύνης», οι περιγραφικές αναφορές των εγχειριδίων του Συνταγματικού Δικαίου στη συνταγματική ιστορία εξακολουθούν να αποτελούν τον κανόνα, ενώ οι όποιες παρεκκλίσεις μάλλον συνιστούν οπισθοδρόμηση από τα προπολεμικά κεκτημένα. Έτσι, ακόμα και οι παραβιάσεις του Συντάγματος του 1844 από τον Όθωνα θεωρούνται ότι έγιναν «εξ αγάπης προς τον λαόν του» ο οποίος ήταν «πολιτικώς ουχί ώριμος» (Κυριακόπουλος). Αυτές οι αξιολογικές διατυπώσεις δεν συγκροτούν βέβαια κάποιο ερμηνευτικό σχήμα, αν και το υπονοούν. Η αντίληψη μιας φωτισμένης απολυταρχίας, που συναντά διαρκώς εμπόδια στο μεταρρυθμιστικό της έργο από την απαιδευσία του λαού, ήταν δύσκολο να υποστηριχθεί *expressis verbis* ακόμα και κατά την μετεμφυλιακή περίοδο. Διαφορετική ήταν η προσέγγιση του Γεωργίου Δασκαλάκη ο οποίος, ακολουθώντας την Ιστορική Σχολή του Δικαίου, εστίαζε το ενδιαφέρον του στην ήττα μετά το 1821 της κοινοτικής παράδοσης, που απηχούσε τις γνήσιες λαϊκές μορφές εννοιολογικής πρόσληψης του δικαίου, άρα και του Συντάγματος. Έτσι, απέδιδε τις πολιτειακές δυσλειτουργίες στην επιβολή ξενόφερτων θεσμών, μη ανταποκρινόμενων στην ιδιοσυγκρασία των ελλήνων.

Η παρακαταθήκη του Σβώλου βρήκε άξιο συνεχιστή στο πρόσωπο του Αριστόβουλου Μάνεση, ο οποίος αντιπαρέβαλε στο σχήμα της πολιτικής ανωριμότητας του λαού μια εναλλακτική αφήγηση, θεμελιωμένη στη δημοκρατική αρχή. Κατά τον Μάνεση, η εναλλαγή ομαλών και ανώμαλων περιόδων θα έπρεπε να εξηγηθεί με βάση την εφαρμογή (ή μη) της δημοκρατικής αρχής, η παραβίαση της οποίας, ιδίως από τους κρατούντες,

αποτελούσε τη βασική αιτία φθοράς του ελληνικού συνταγματισμού. Ιδιαίτερη έμφαση έδινε ο Μάνεσης και στην ανάδειξη των συστηματικών παραβιάσεων του Συντάγματος από το Στέμμα, στοιχείο που σχετιζόταν βεβαίως και με τη συγκυρία των Ιουλιανών του 1965. Η απροκάλυπτη παραβίαση του Συντάγματος από τον βασιλιά Κωνσταντίνο ερμηνεύτηκε από τον Μάνεση όχι ως κεραυνός εν αιθρία ή ως νεανική επιπολαιότητα αλλά ενταγμένη στο υπεραιώνιο αντιδημοκρατικό συνεχές της ελληνικής μοναρχίας.

Αξιοσημείωτο είναι και το χρονικό της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας το οποίο δημοσίευσε το 1963 η «Αυγή» με τον εύγλωττο τίτλο «Τα ελληνικά Συντάγματα στόχος της κοτζαμπάσικης ολιγαρχίας». Σ' αυτό, από τη μια πλευρά βρίσκεται διαχρονικά η ολιγαρχία και οι πολιτικές εκφράσεις της, που συμβιβάζονται με τη δημοκρατία μόνο για σύντομα χρονικά διαστήματα. Από την άλλη τοποθετείται ο λαός και τα προοδευτικά στοιχεία της αστικής τάξης, που επέτυχαν τις δημοκρατικές κατακτήσεις οι οποίες αποτυπώθηκαν στα Συντάγματα του 1864, του 1911 και του 1927. Το σχήμα απηγούσε την αντίληψη της ΕΔΑ (και του ΚΚΕ) για τον ανολοκλήρωτο χαρακτήρα της αστικοδημοκρατικής επανάστασης και ήταν εκ διαμέτρου αντίθετο με τις επεξεργασίες του ΣΕΚΕ και του ΚΚΕ τη δεκαετία του '20.

Η μεταπολιτευτική τομή

Η άνθιση της συνταγματικής ιστορίας ήρθε στην πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο. Εμβληματικό υπήρξε το έργο του Ν. Αλιβιζάτου «Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974», που δεν θα ήταν υπερβολή να χαρακτηριστεί το έργο αναφοράς μέσω του οποίου η ελληνική συνταγματική ιστορία κατέκτησε την αυτοτέλειά της. Το ερμηνευτικό σχήμα του Αλιβιζάτου θεμελιώνεται στη μελέτη των κρίσεων από το μεσοπόλεμο μέχρι τη δικτατορία ως ιστορία των επιβουλών της εξουσίας –ιδίως της εκτελεστικής– απέναντι στη δημοκρατία. Οι παραβιάσεις των συνταγματικών δικαιωμάτων προσεγγίζονται ως αναγκαία συνέπεια των αυθαίρετων μεθόδων άσκησης της εξουσίας. Το σχήμα αυτό συνδύαζε την παρακαταθήκη του Σβώλου και του Μάνεση με τις τότε προτεραιότητες της Αριστεράς, ιδίως εκείνου του κομματιού της που έθετε ως προτεραιότητα την εδραίωση των κοινοβουλευτικών θεσμών. Ταυτόχρονα, επικοινωνούσε με τον κοινωνικό ριζοσπαστισμό που διεκδικούσε ελευθερίες αυτόνομης έκφρασης και συλλογικής δράσης.

Παράλληλα, ο ίδιος ο Αριστόβουλος Μάνεσης εμβάθυνε το ιστορικό έργο του, επισημαίνοντας στις παραδόσεις της «Πολιτικής Ιστορίας» του (1978) ότι η μελέτη της «παρουσιάζει όλες τις δυσχέρειες που είναι συμφυείς με την ιστορική έρευνα». Αυτή η ευαισθησία απέναντι στην πολυπλοκότητα των ιστορικών φαινομένων αντικατοπτρίζεται

στον τρόπο με τον οποίο ανέλυσε τη διαδρομή των πολιτικών και συνταγματικών θεσμών του Ηνωμένου Βασιλείου καταφέροντας να αποφύγει τις υπερβολικές σχηματοποιήσεις και απλουστεύσεις. Η «μεγάλη αφήγηση» του Μάνεση για την εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα γράφεται, πάντως, στα μέσα της δεκαετίας του '80. Σε αυτήν χαρακτηρίζει την περίοδο από το 1843 ως το 1950 ως έναν αιώνα κοινωνικής εξέλιξης με πολιτικές μεταπτώσεις, αναφέρεται στα χρόνια από τη λήξη του εμφυλίου πολέμου ως το 1963 με άξονα την οικονομική «απογείωση» σε απαρχαιωμένα πολιτικά πλαίσια και εξηγεί την περίοδο 1963-1974, με επίκεντρο την αποτυχία της προσπάθειας πολιτικού εκσυγχρονισμού και την επιβολή της δικτατορίας, ως απόγειο της κρίσης νομιμοποίησης της κατεστημένης εξουσίας. Η εν λόγω περιοδολόγηση του Μάνεση αποστασιοποιείται από την κλασική διάκριση με βάση τη μορφή του πολιτεύματος και χρησιμοποιεί «μεικτά» κριτήρια που εξηγούν τις αλλαγές (ή μη) των πολιτικών και συνταγματικών θεσμών σε συνάρτηση με το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο και τις πολιτικές συγκρούσεις κάθε εποχής.

Την ίδια περίοδο, εμφανίζονται επεξεργασίες που γονιμοποιούν σε πολλαπλές κατευθύνσεις αυτήν την κληρονομιά. Χαρακτηριστική υπήρξε η συμβολή του Γιώργου Σωτηρέλη, ο οποίος διαφοροποιήθηκε από προσεγγίσεις που αντιμετώπιζαν την καθολική ψηφοφορία στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα σαν θεσμό ενός «ολιγαρχικού κοινοβουλευτισμού» αλλά και υποβάθμιζαν, γενικότερα, την δημοκρατική και κοινοβουλευτική μας παράδοση. Ο Σωτηρέλης έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στα μεγάλα ποσοστά συμμετοχής των πολιτών στις εκλογές, στο επίπεδο του Τύπου, στις υψηλού επιπέδου αγορεύσεις στην Βουλή και στις μορφές πολιτικοποίησης των μαζών για να αντιπαρατεθεί με τις θεωρίες υπανάπτυξης (Μουζέλης) ή ατροφίας της κοινωνίας πολιτών (Τσουκαλάς) και να αναδείξει το ότι η χώρα μας μετά το 1862 –που ήταν το ελληνικό 1848– βρέθηκε για πάνω από μισόν αιώνα στην πρωτοπορία του ευρωπαϊκού συνταγματισμού, όχι μόνον στην θεωρία αλλά και στην πράξη. Σημαντική πρωτοτυπία του Σωτηρέλη είναι ότι θεμελίωσε αυτό το ερμηνευτικό σχήμα σε μια πλούσια έρευνα των πρωτογενών πηγών, που περιλάμβαναν από τις εφημερίδες και τα άλλα έντυπα της εποχής μέχρι την νομολογία για τον έλεγχο του κύρους των εκλογών –που ασκείτο τότε από τη Βουλή– και τις εκθέσεις δικαστικών αντιπροσώπων. Έτσι, κατάφερε να προσεγγίσει τη Συνταγματική ιστορία του 19^{ου} αιώνα όχι μόνο με τις μεθόδους των νομικών αλλά και με τα εργαλεία των ιστορικών, δίνοντας στο έργο του το αναγκαίο διεπιστημονικό βάθος.

Η αξιοποίηση των πρωτογενών πηγών, ιδίως μάλιστα των πιο περιφρονημένων όπως ο Τύπος, εμφανίζεται και στα έργα του Γιώργου Αναστασιάδη και του Παύλου Πετρίδη. Η

ρηξικέλευθη ματιά του Αναστασιάδη ανέδειξε με ευαισθησία τη σημασία των εφημερίδων και της λογοτεχνίας ως πηγών της Συνταγματικής ιστορίας και δεν δίστασε να προχωρήσει στη σύνδεση της εθνικής ιστορίας με την τοπική, με έμφαση στην αγαπημένη του Θεσσαλονίκη. Και η δική του οπτική βέβαια συμβάδιζε με την εποχή της, όπως φαίνεται στο έργο του για την αρχή της δεδηλωμένης την οποία προσέγγισε όχι μόνο υπό το πρίσμα των μοναρχικών επιβουλών αλλά και με το βλέμμα στραμμένο στην υποψία κατάχρησης των «υπερεξουσιών» που απέδιδε το Σύνταγμα του 1975 στον ΠτΔ από τον τότε νεοεκλεγέντα Κ. Καραμανλή.

Η αναθεώρηση

Η αναθεώρηση του κυρίαρχου μεταπολιτευτικού σχήματος προήλθε από τον ίδιο τον Ν. Αλιβιζάτο ο οποίος αντιμετωπίζει πλέον τη συνταγματική ιστορία σαν μια μάχη ανάμεσα στον εκσυγχρονισμό και τον λαϊκισμό, που μαίνεται από το 1821 έως σήμερα («Θεσμοί και λαϊκισμός», 1989). Εμβαθύνοντας σ' αυτή τη διάκριση το 2011, ο Αλιβιζάτος προσδιορίζει ως φίλους του Συντάγματος τους εκσυγχρονιστές που κοιτάζουν προς τη Δύση. Από την άλλη πλευρά, διακηρυγμένοι εχθροί του Συντάγματος υπήρξαν βεβαίως λίγοι (οι οπαδοί δικτατορικών αντικοινοβουλευτικών λύσεων), αλλά στους «μη φίλους» του συγκαταλέγονται και οι εσωστρεφείς δυνάμεις, από τους προεστούς μέχρι τους σύγχρονους δημαγωγούς που παραβιάζουν το Σύνταγμα για μικροκομματικά οφέλη. Το σχήμα που βασίζεται στο δίπολο εκσυγχρονισμός/λαϊκισμός αντιστοιχεί βέβαια σε διαφορετικά πολιτικά προτάγματα από εκείνα της πρώιμης μεταπολίτευσης και εμφανίζει σημαντικές αντιφάσεις. Ενδεικτικά, η προσέγγιση της 21^{ης} Απριλίου ως επικράτησης των λαϊκιστών παραβλέπει ότι το πραξικόπημα των συνταγματαρχών στρεφόταν ενάντια στον «λαϊκισμό» του Γ. Παπανδρέου και στο πεζοδρόμιο του Ανένδοτου Αγώνα και των Ιουλιανών που, σύμφωνα με τον «αντιλαϊκιστή» Κ. Καραμανλή, είχαν προβεί σε «κατάχρηση της δημοκρατίας» καθιστώντας αναγκαία μια ελεγχόμενη εκτροπή.

Η νέα τάση ενθάρρυνε προσεγγίσεις που επιχειρούν να ανασκευάσουν παλιότερες ερμηνείες. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των πρωθυπουργικών θητειών του Κ. Καραμανλή, εκ των οποίων η πρώτη (1955-1963) είχε συνδεθεί μεταπολιτευτικά με τον αυταρχισμό του μετεμφυλιακού κράτους ενώ η δεύτερη (1974-1980) με τον εκδημοκρατισμό και την ευρωπαϊκή προοπτική της χώρας. Ο Αλιβιζάτος αποστασιοποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τη θεωρία του «διπλού Καραμανλή», αποδεχόμενος εν μέρει την προσέγγιση του Ευάνθη Χατζηβασιλείου ο οποίος αντιμετωπίζει ως κατεξοχήν εκσυγχρονιστική την

προδικτατορική οκταετία του Κ. Καραμανλή. Έτσι, ο δομικά αυταρχικός χαρακτήρας της «βαθείας τομής» του 1963 αμφισβητείται με το επιχείρημα ότι ταυτόχρονα με τον περιορισμό των ελευθεριών επεδίωκε την ενίσχυση του δημοκρατικά νομιμοποιημένου πόλου της εκτελεστικής εξουσίας (της κυβέρνησης), παρόλο που αυτή γινόταν σε βάρος της Βουλής και όχι του Στέμματος.

Την ίδια περίοδο πάντως, η ζωντάνια της συνταγματικής ιστορίας αποτυπώνεται και στα εγχειρίδια του συνταγματικού δικαίου, που δεν την αντιμετωπίζουν πλέον περιγραφικά και διεκπεραιωτικά αλλά εμβαθύνοντας στο αντικείμενό της και συνδυάζοντάς την με επίκαιρους κοινωνικούς και πολιτικούς προβληματισμούς (Χρυσόγονος, Μαυριάς). Παράλληλα, η εμβέλειά της επεκτείνεται και στο συγκριτικό επίπεδο (Γεραπετρίτης, Κεσσόπουλος). Επίσης, η ματιά της αξιοποιείται και σε άλλα πεδία, όπως η συνταγματική θεωρία (Δρόσος), στην ιστορική μελέτη θεσμών όπως ο δικαστικός έλεγχος των νόμων (Καϊδατζής), ενώ στο έδαφός της αναπτύσσεται και ένας πρωτότυπος διάλογος μεταξύ του Συνταγματικού δικαίου και της ιστορικής επιστήμης (Βλαχόπουλος-Χατζηβασιλείου).

Η συνταγματική ιστορία ως πεδίο μάχης

Τα ερμηνευτικά σχήματα της συνταγματικής ιστορίας εντάσσονται στο πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής στην οποία αρθρώθηκαν. Έτσι, η καθυστερημένη κατάκτηση της επιστημονικής της αυτοτέλειας στη μεταπολίτευση έφερε τη σφραγίδα των ελπίδων και των διαψεύσεων εκείνης της περιόδου. Τούτο επιβεβαιώνει την παλιά αλήθεια του Ε. Καρ ότι για να εκτιμήσει κανείς το έργο ενός ιστορικού πρέπει να αντιληφθεί τη σκοπιά από την οποία έχει προσεγγίσει το θέμα του, η οποία με τη σειρά της έχει ως υπόβαθρο την εποχή του ίδιου. Η συγκεκριμένη εκτίμηση ισχύει ακόμα περισσότερο για τη συνταγματική ιστορία, η οποία πάντα διατηρεί τον ομφάλιο λώρο της με το, κατεξοχήν «πολιτικό», Συνταγματικό Δίκαιο. Τα ερμηνευτικά σχήματα της συνταγματικής ιστορίας μοιάζουν με σημαίες καρφωμένες στον πολιτικό χάρτη κάθε εποχής και δεν θα μπορούσε να είναι αλλιώς. Αυτή η διαπίστωση δεν (πρέπει να) συνιστά όμως συνηγορία υπέρ της ιδεολογικής χρήσης της αλλά υπενθύμιση της ανάγκης για κριτική αυτοκατανόησή της. Η συνταγματική ιστορία έχει ακόμα πολλά να προσφέρει, τόσο αυτοτελώς, όσο και σαν διεπιστημονική γέφυρα μεταξύ του συνταγματικού δικαίου, της πολιτικής ιστορίας και της πολιτικής επιστήμης. Αρκεί να μείνει πιστή στον εαυτό της, ως επιστημονική γνώση που διαρκώς αναστοχάζεται τις αλήθειες της και αρνείται να γίνει απλός παραγωγός ιδεολογίας για τις τρέχουσες ανάγκες των πολιτικά ισχυρών.

* Το κείμενο αυτό αποτελεί επεξεργασμένη και εμπλουτισμένη μορφή άρθρου που είχε δημοσιευθεί στην Κυριακάτικη Αυγή της 19^{ης} Απριλίου.

Χαράλαμπος Κουρουνδής, Διδάκτορας Νομικής, υπότροφος μεταδιδακτορικός ερευνητής